O‘QUVCHILARDA MILLIY IDENTIKLIKNI SHAKLLANTIRISHDA MILLIY SPORT O‘YINLARINING IJTIMOIY-PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Kasimov Akmal Nasirdinovich
Farg‘ona davlat universiteti
Jismoniy madanyat va sport faoliyati fakulteti
Jismoniy madanyat va adaptiv sport nazaryasi kafedrasi
dotsenti, PhD
akmal099@gmail.com.

Annotatsiya. Maqolada umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida milliy sport va xalq harakatli o‘yinlaridan foydalanib, o‘quvchilarda milliy identiklikni ma’rifiy, hissiy va ijtimoiy-faoliyat nuqtai nazaridan shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Milliy identiklik etnik ustunlik emas, balki milliy merosni anglash, uni hurmat qilish, jamiyat hayotida mas’uliyatli ishtirok etish va turli madaniy guruhlarga bag‘rikeng munosabat kabi tarkibiy qismlar uyg‘unligi sifatida talqin etiladi. Adabiyotlar tahlili asosida «bilish — ishtirok — mulohaza — hamkorlik» modeli, dars fragmentlari va mezonli baholash ko‘rsatkichlari taklif etiladi. Modelning samaradorligi alohida pedagogik tajribada tekshirilishi lozim.

Kalit so‘zlar: milliy identiklik, xalq o‘yinlari, milliy sport, jismoniy tarbiya, madaniy meros, ijtimoiylashuv, pedagogik model, bag‘rikenglik.

KIRISH. Bugungi global axborot muhitida o‘quvchilar dunyoqarashiga turli madaniy ramzlar, ommaviy sport obrazlari va ijtimoiy tarmoqlardagi tasavvurlar bir vaqtning o‘zida ta’sir ko‘rsatadi. Shu sharoitda milliy meros bilan ongli munosabatni shakllantirish faqat bayram tadbirlarida tarixiy ma’lumot berish bilan cheklanmasligi kerak. O‘quvchi milliy madaniyatni o‘z shaxsiy tajribasida his qila oladigan, uning ijtimoiy mazmunini muhokama qiladigan va zamondoshlari bilan hamkorlikda namoyon etadigan pedagogik muhit zarur. Jismoniy tarbiya darslaridagi milliy sport va xalq harakatli o‘yinlari ana shunday tabiiy muhitni ta’minlaydi.

YUNESKOning 2015 yilgi xalqaro xartiyasida an’anaviy va mahalliy sport o‘yinlari insoniyat madaniy merosining muhim ifodasi sifatida e’tirof etilgan [2]. YUNESKO tomonidan O‘zbekiston uchun tayyorlangan «Besh tosh» va «Lanka» o‘yinlariga asoslangan 6-sinf jismoniy tarbiya darsi namunasi harakat ko‘nikmalari, jamoaviy hamkorlik va jamoaviy xotiraga hurmatni bir mashg‘ulotda bog‘lash mumkinligini ko‘rsatadi [4]. Bu misol har bir milliy o‘yin avtomatik ravishda milliy identiklikni shakllantiradi, degan ma’noni bermaydi: natija maqsad, pedagogik muloqot, ishtiroq shartlari va refleksiyaga bog‘liq.

MUAMMO, MAQSAD VA TADQIQOT USULLARI. Tadqiqot muammosi shundaki, ayrim maktab amaliyotida milliy o‘yinlar faqat jismoniy mashq yoki ko‘ngilochar faoliyat sifatida qo‘llanadi; o‘yin tarixi, uning jamoaviy meyorlari va o‘quvchining o‘z hayoti bilan aloqasi ochilmaydi. Boshqa hollarda tarbiyaviy natija subyektiv «vatanparvarlik ruhi oshdi» degan umumiy baho bilan ifodalanadi. Bu esa milliy identiklikning qanday ko‘rsatkichi o‘zgarganini va o‘yinlar mexanizmi nimadan iboratligini tushunishni qiyinlashtiradi.

Maqsad — 5–9-sinf o‘quvchilarida milliy identiklikning madaniy-ma’rifiy va ijtimoiy-fuqarolik komponentlarini milliy sport o‘yinlari vositasida shakllantirishga qaratilgan pedagogik model va kuzatiladigan baholash mezonlarini asoslash. Vazifalar: tushunchani aniqlashtirish; mashg‘ulotni boshqarish bosqichlarini belgilash; integratsiyalashgan mashqlarga misol berish; inklyuzivlik hamda xavfsizlik shartlarini ko‘rsatish; kelgusi pedagogik sinov tartibini taklif etish.

Metodlar sifatida normativ hujjatlar, YUNESKO ta’lim resurslari va sportda ijtimoiy identiklik hamda ijtimoiy kompetensiyaga oid nashrlarni maqsadli nazariy tahlil qilish, qiyosiy umumlashtirish va pedagogik modellashtirish qo‘llandi. Ushbu ishda o‘quvchilar jalb qilingan tajriba o‘tkazilmadi va statistik samaradorlik haqida xulosa qilinmaydi.

NAZARIY ASOS: MILLIY IDENTIKLIK VA SPORT TAJRIBASI. Milliy identiklikni o‘quvchining «men kimman?», «qaysi jamiyat va madaniy an’analar bilan o‘zimni bog‘layman?», «ushbu merosga qanday mas’uliyat bilan yondashaman?» degan savollarga bergan ongli javoblari majmuasi sifatida tavsiflash mumkin. Bu tushuncha shaxsning etnik kelib chiqishi bilan cheklanmaydi; umumiy tarix, fuqarolik mansubligi, jamoaga daxldorlik, umuminsoniy qadriyatlar va madaniy xilma-xillikka hurmatni ham qamrab oladi. Shuning uchun ta’limda milliy identiklikni o‘rgatish boshqalarni kamsitish yoki majburiy bir xillashtirishdan qat’iy farqlanishi shart.

A. Bayrner sport, millat va globallashuv munosabatlarini tahlil qilish orqali sportning milliy timsollar va jamoaviy tasavvurlarni qayta ishlab chiqishdagi o‘rnini yoritgan [5]. M. Bruner va hammualliflar yoshlar sportida guruhga mansublik sport tajribasi, hissiyot va xulq-atvorga bog‘liq ekanini ta’kidlaydi [6]. Biroq sport jamoasiga tegishli bo‘lish bilan milliy identiklik bir tushuncha emas: birinchisi ikkinchisiga ta’sir etishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy mexanizmlardan biri, xolos.

Milliy harakatli o‘yinlarning pedagogik qiymati uch yo‘nalishda ochiladi: madaniy — o‘yin nomlari, kelib chiqishi, mahalliy variantlari haqida bilish; axloqiy-ijtimoiy — qoidaga amal qilish, navbat kutish, raqibga hurmat va jamoaviy qo‘llab-quvvatlash; harakatiy — koordinatsiya, tezkorlik va fazoviy mo‘ljalni mashq qilish. Ushbu yo‘nalishlarni yagona vazifada bog‘lagan holdagina o‘yin tarbiyaviy vositaga aylanadi.

TAKLIF ETILAYOTGAN «BILISH — ISHTIROK — MULOHAZA — HAMKORLIK» MODELI

Birinchi bosqichda o‘qituvchi o‘yinning nomi, mahalliy tarqalishi, tarixiy vazifasi va bugungi shaklini qisqacha tushuntiradi. O‘quvchilar oila a’zolaridan eshitgan variantlarni aytishlari mumkin, biroq shaxsiy madaniy tajribasi yo‘qligi uchun bahosi pasaytirilmaydi. Ikkinchi bosqichda barcha o‘quvchilarning qatnashishiga imkon beruvchi soddalashtirilgan qoidalar asosida harakatli faoliyat tashkil qilinadi. Uchinchi bosqichda qisqa savol-javob orqali adolat, jamoaviy yordam, o‘zaro hurmat va milliy merosga munosabat muhokama qilinadi. To‘rtinchi bosqichda o‘quvchilar o‘yin qoidalarini birgalikda takomillashtirish, kichik guruh uchun xavfsiz variant ishlab chiqish yoki oilaviy xotirani yig‘ish kabi ijtimoiy vazifani bajaradi.

Modelni amaliyotga joriy etishda o‘yin tanlash uchun uch mezon tavsiya etiladi. Birinchisi — yoshga moslik: topshiriqlarda o‘quvchining harakat tajribasi va tana imkoniyatlariga zid ortiqcha kuchlanish bo‘lmasligi kerak. Ikkinchisi — madaniy izohlanish: o‘qituvchi o‘yinning mahalliy nomi va uning qayerdan o‘rganilganini farqlash imkonini berishi lozim; har qanday o‘zgargan qoidani qadimiy an’ana deb e’lon qilish to‘g‘ri emas. Uchinchisi — ishtirok odilligi: jamoa tarkibi yoki rol taqsimoti o‘quvchining jinsi, millati va jismoniy imkoniyatiga ko‘ra uni chetlashtirmasligi shart. Bu shartlar milliy mazmunni jamoaviy xavfsiz tajribaga aylantiradi.

Kurash elementlarida jarohat xavfini kamaytirish uchun to‘liq bellashuv va tashlashlar o‘rniga qoidaga muvofiq harakatlanish, muvozanatni saqlash, xavfsiz ushlash va sherikka hurmatni ifoda etuvchi vazifalar tanlanadi. YUNESKOning «Besh tosh» va «Lanka» namunasida tarixiy o‘yindan pedagogik mazmunda foydalanish ko‘rsatilgan [4]; biroq mazkur maqoladagi «Meros estafetasi» muallif tomonidan taklif etilgan modeldir, tarixiy an’anaviy o‘yin sifatida taqdim etilmaydi.

BAHOLASH VA KELGUSI TADQIQOT DIZAYNI. Milliy identiklikni baholash «men vatanimni sevaman» kabi yagona savol yoki jismoniy test natijasiga tayanmasligi kerak. Bilim, ixtiyoriy ishtirok, tengdoshlarga munosabat va madaniy merosga nisbatan mustaqil mulohazani alohida o‘lchash lozim. Shu maqsadda o‘qituvchi kuzatuv varag‘idan, qisqa ochiq savollardan, o‘quvchilarning kichik guruh mahsulotidan va ixtiyoriy o‘z-o‘zini baholashdan foydalanishi mumkin.

MUHOKAMA. Mazkur yondashuv sport mashg‘ulotlarini madaniyat darsiga aylantirmasdan turib, jismoniy faollik va shaxsiy ma’no hosil qilish jarayonini uyg‘unlashtirishni ko‘zda tutadi. O‘quvchi uchun milliy identiklikning muhim belgisi — o‘z madaniyati haqida maqtanishning o‘zi emas, balki merosni bilgan holda boshqa o‘quvchining madaniy tajribasini

ham hurmat qilishdir. Shu sababli maktab kontekstida «bizning o‘yin» tushunchasi jamoatchilikka ochiq va teng ishtirokni rag‘batlantiruvchi shaklda qo‘llanishi kerak.

Modelning cheklovlari ham bor: milliy o‘yinlar turli hududlarda nom va qoida jihatidan farq qilishi mumkin; ayrim o‘yinlar jismoniy imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun moslashtirishni talab etadi; pedagogning munosabati esa natijani o‘zgartirishi mumkin. Bundan tashqari, o‘quvchining sportdagi jamoaviy hissi tuyg‘usi milliy identiklikning yagona ko‘rsatkichi emas. Har qanday ijobiy o‘zgarishga oila, til muhiti, darsdan tashqari tajriba va axborot maydoni ham ta’sir qiladi.

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

Milliy sport va xalq harakatli o‘yinlari o‘quvchilarda milliy identiklikni shakllantirishga xizmat qilishi mumkin bo‘lgan ko‘p qirrali pedagogik resursdir. Uning ta’sir mexanizmi tarixni bilish, o‘yinda teng ishtirok etish, sherik bilan hamkorlik, qadriyatlar to‘g‘risida mulohaza va merosni asrashga doir faoliyatning yaxlitligida namoyon bo‘ladi. Taklif etilgan to‘rt bosqichli model o‘qituvchiga madaniy mazmunni harakatli darsga metodik jihatdan kiritish imkonini beradi; lekin uning samaradorligi mustaqil pedagogik tajriba bilan isbotlanishi zarur.

Amaliy jihatdan maktablar har chorakda ikki–uch milliy o‘yinni o‘rgatishni rejalashtirishi, ularning mahalliy variantlarini o‘rganishi, o‘quvchilar bilan qisqa refleksiya o‘tkazishi hamda bir xil ishtirok imkoniyatlarini kafolatlashi maqsadga muvofiq. Baholashda o‘quvchining madaniy kelib chiqishi emas, balki o‘rganish jarayoni, hamkorlik va hurmatga asoslangan xatti-harakatlari mezon bo‘lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida»gi Qonuni. 2026 yil 24 mart, O‘RQ–1123-son. https://lex.uz/uz/docs/-8093787

2. UNESCO. International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport. Paris, 2015. https://www.unesco.org/en/legal-affairs/international-charter-physical-education-physical-activity-and-sport

3. UNESCO. Quality Physical Education: Guidelines for Policy-Makers. Paris: UNESCO, 2015. ISBN 978-92-3-100059-1.